

Szakmai részbeszámoló

Az MTA Kiválósági Együttműködési Program keretében meghirdetett „Mobilitás Kutatási Centrum” projekt 2019. évi tevékenységéről

A kutatási centrum honlapja: <https://tk.mta.hu/mobilitas>

A projekt négy intézmény közös munkájával valósul meg, amelyek kutatási tevékenységéhez a későbbiekben más akadémiai és felsőoktatási intézmények is kapcsolódnak, így a közös kutatási program az MTA Kutatóközpontjai és az egyetemek tudományos együttműködésének kiemelkedő példája.

A kutatási együttműködésben résztvevő és az alprogramokat vezető intézmények:

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet

ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék

A kutatás 2019 első félévére folyósított kutatási támogatás terhére a következő kutatási feladatok kivitelezése történt, illetve indult el:

1. Az integrációs társadalom modell (MTA TK SZI, PTI, KI) a társadalmi, iskolai, területi és lakásmobilitás, valamint a magyarok migrációs hajlandóságának és a mobilitás etnikai/nemzetiségi dimenzióinak az elemzéséhez elkészült

- az integrációs modell, társadalmi, iskolai mobilitás kérdőív
- a lakásmobilitás, migráció kérdőív

Ezek lekérdezésére 2018 őszén került sor két független, 2700 illetve 2600 fős mintán. 2019 első félévében elkészült az új adatokon az integrációs modell megalkotása és elindultak az elemzési munkák.

Ezek eredménye két kötet megjelentetése az első elemzésekről, amely nagy sajtóvisszhangot kapott.

- Gerő Márton -Szabó Andrea: *A magyar társadalom és a politika, 2019, MTATK, Budapest 2019*
- Balogh Karolina – Hajdu Gábor – Huszár Ákos –Kristóf Luca – Megyesi Boldizsár: *Származás és integráció a mai magyar társadalomban, 2019, MTATK, Budapest 2019*
-

A felvett adatok felhasználásával a következő témák feldolgozása indult el (amelyekből 2019 októberig publikálásra szánt tanulmányok készülnek):

- *Az integrációs modell és következményei*
- *Az integrációs mechanizmusok alakulása*
- *Szubjektív mobilitás és politikai integráció*
- *Mobilitás és integráció kapcsolata*
- *Származás és az integráció összefüggései "lift hatás"*
- *Újraelosztás és integráció*
- *Fogyasztás és integráció*
- *Területiség és integráció*
- *Politikai integráció*
- *Társadalmi tőke és integráció*
- *Társadalmi rétegződés és integráció*
- *Kapcsolatok, származás és integráció*
- *Család és integráció*
- *Iskolázottság és integráció*

A további kapcsolódó munkák: *a felsőoktatási migráció kutatás megalapozása, a vertikális és horizontális iskolai mobilitás tényezőinek elemzése témában tanulmány előkészítése, a Nyugat-Euróban élő magyarokkal foglalkozó kvalitatív és kvantitatív kutatások módszereinek a kidolgozása, illetve külföldi terepmunka történt meg, illetve elkészült a területi mobilitás elemzéséhez szükséges adatbázis létrehozása, valamint településsoros adatbázis kialakítása.*

2. Szociális ellátórendszer és társadalmi mobilitás I. (ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék)

Ellátott feladatok

1. Szociotáborhoz kapcsolódan az 1. évben megkezdett lakossági adatfelvétel folytatása (62 lakossági kérdőíves adatfelvétele a Budapesti agglomerációban és a Szécsényi Kistérségben) – családi kérdőív és hozzá kapcsolódó lakossági interjú (62 kérdőív, 62 interjú gépelve, adatbázis Excelben)
2. 38 darab egyéni interjú döntéshozókkal, szakemberekkel a szolgáltatások társadalmi mobilitásban betöltött szerepéről 3 vizsgálati tématerületen. (eredeti vállalás: 30 interjú) Az interjúk gépelése megtörtént, az elemzés 2019. június 30-val elkészül, melyből egy publikáció is készül angol nyelven a bostoni konferenciához kapcsolódóan (konferenciakötetben való megjelenés). (38 gépelt interjú)

Konferencia megjelenések:

1. Andrea Rácz: Zoom in and Zoom out - Reflections and Everyday Routines of the Child Protection Professionals. MIRDEC-12th International Academic Conference Global and Contemporary Trends in Social Science (Roma, MIRDEC, 2019.04.02.04.) <https://www.mirdec.com/rome2019program> (konferenciakötet várható megjelenése – 2019. június)

2. Andrea Rácz: Which elements of the child protection puzzle are missing? – The case of Hungary. INVESTING IN FAMILIES SOCIAL POLICY AND SOCIAL PRACTICE IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE 5th edition of “Investing in Children and Families” conference series April, 24-26th 2019, Lodz, Faculty of Economics and Sociology, University of Lodz (2019. április 25. poszter-prezentáció) <http://social.investments.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2019/04/EN-Investing-in-Families-2019.pdf>

Befogadott konferencia absztraktok, melyekhez konferenciakötet is társul:

Andrea Rácz – Ágnes Darvas – Dorottya Sik – Szécsi Judit: Prevention, Child Welfare, Protection or Just Fire-fighting? Boston (Harvard Faculty Club), July 29-August 2, 2019

Rácz Andrea: Reflexions and Self-reflexions: Views of the Members of Child protection on Adequate and Inadequate Situation of Social Work Boston (Harvard Faculty Club), July 29-August 2, 2019

Bírálat alatt álló absztraktok:

Andrea Rácz – Judit Szécsi – Bulyáki Tünde: The Quality of the Social System and Chances of Social Mobility, IFSW, Bécs, 2019. szeptember 8-11. (bírálat várható ideje: 2019. június)

Szociális rendszer és társadalmi mobilitás II. MTA TK Gyerekesély)

A társadalom legalsó rétegeiben a hátrányok halmozódása és egymást erősítő jellege nehezíti a felfelé irányuló társadalmi mobilitást. A szegénységi ciklus megtöréséhez nem elégségesek a megfelelő szintű szociális transzferek, de elérhető, magas színvonalú és egymással jól kooperáló helyi intézményekre, szolgáltatásokra is szükség van. Jelenleg sem a készpénztranszferek szintje, sem a helyi ellátórendszer minősége nem segíti kellően ezeknek a rétegeknek a társadalmi mobilitását.

Az utóbbi időben a leszakadó rétegek komplex esélyhátrányainak kezelésében, különösen pedig a prevencióban egyre nagyobb szerepet kap a szociális szakma. A kutatásban azt vizsgáljuk, hogy a családokkal közvetlen kapcsolatban lévő szociális szakemberek, a családsegítők mennyiben és milyen feltételek mellett képesek megfelelni a növekvő elvárásoknak, mennyiben tudják érdemben segíteni a társadalmi mobilitás céljának elérését.

Az előző beszámolási időszakban a Mobilitás Kutatási Centrum támogatásával felmérés készült a családsegítést végző szakemberek körében. A jelenlegi szakaszban a 300 fős mintát saját forrásból 600 főre egészítettük ki olyan módon, hogy országos reprezentatív mintát kapjunk. A mintaelemszám növelésével a felmérés statisztikai elemezhetőségét is javítottuk.

Az első eredmények azt mutatják, hogy a családsegítők többsége meglehetősen korlátozott szerepet tulajdonít a szociális szakmának a szegénység elleni küzdelemben. Nagyobb részük

úgy gondolja, hogy a szociális munkásoknak legfeljebb a szegénység enyhítésében van szerepük, de nincs feladatuk annak leküzdésében és valós mobilitási esélyek teremtésében.

A szakemberek nem csak a célokat illetően ambivalensek, de sokan a szegénység elleni küzdelem eszközrendszerét sem tartják kielégítőnek a célok eléréséhez. A kutatás számos olyan problémára rávilágít, amely a szociális munkásoknak a kliens családokkal kapcsolatos munkájának hatékonyságát nehezíti.

A vizsgálat első eredményeiből ez év augusztusára kutatási jelentés készül. A részletes elemzésből decemberre tervezzük egy idegen nyelvű publikáció elkészítését, amelyet impakt-faktoros folyóiratban kívánunk megjelentetni. További egy tanulmányt a szociális szakma vezető hazai folyóiratában tervezünk közölni.

Kutatásunk másik területe a sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek mobilitási esélyeinek vizsgálata. Arra keresünk választ, hogy vajon segítették-e az iskolarendszert, munkaerőpiacot, intézményrendszert és támogatási rendszert érintő jogszabályi változások az SNI-s gyermekek mobilitását, illetve védelmet nyújtanak-e az immobilitás ellen? A vizsgálatot a rendszerváltás utáni jogszabályváltozások elemzésével és a vonatkozó szakirodalom áttekintésével végezzük.

Az első eredmények alapján a helyenként kedvező jogszabályi változások ellenére sem biztosított az SNI-s gyermekek mobilitásának lehetősége. A jogszabályok a gyakorlatban nem jelentenek védelmet az immobilitás ellen, sőt bizonyos esetekben nehezítik a családok helyzetét. Bár az „SNI” adminisztratív kategóriaként nagyon eltérő szükségleteket és élethelyzeteket foglal magában, a szakemberhiány, a férőhelyhiány, az ellátórendszer hiányosságai, a gyermekek szállítási nehézségei, a jogszabályokban előírtak kikényszeríthetlensége, valamint az oktatási, szociális és munkaerőpiaci alrendszerek elkülönültsége nem csak az SNI-s gyermekek számára teremtenek szinte ledolgozhatatlan esélyhátrányokat, de az egész család tartós elszegényedését eredményezhetik. Ennek a leghátrányosabb helyzetű térségekben az átlagosnál is nagyobb a kockázata. A kutatás jelenleg a tanulmányírás fázisában jár, a kézirat elkészülte 2019. július végére várható.

3, Mobil és immobil társadalmi csoportok a helyi társadalmakban (Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet)

Immobil falusi fiatalok és szüleik kutatási alprogram

A 2018. december 1. előtti beszámolási időszakban elindítottuk az *'Immobil falusi fiatalok és szüleik'* kutatási alprogram adatfelvételét. Ennek keretében elkészült 104 db interjú, amelynek feldolgozása a jelenlegi beszámolási időszakban fejeződött be. Az adatok feldolgozásához kidolgoztuk az elemzési szempontokat 1,5 szerzői ív terjedelemben, valamint felkértük és tájékoztattuk az interjúk elemzésébe bekapcsolódó kutatókat az elvárt követelményekről, elsősorban az elemzéssel összefüggő tartalmi szempontokról. Elkészült 1 db alapozó elméleti tanulmány, valamint 10 db esettanulmány, az alábbi témakörökben:

1. „Miért jó a faluban élni?” Az alacsony státuszú, szegénységben élő falusi fiatalok immobilitásának okai
2. A fiatalok munkavégzésre vonatkozó elképzelései és munkaerőpiaci státusza
3. A falvakban élő fiatalok jövőbeli tervei
4. A hazai pálya előnye. A társas kapcsolatok szerepe a falusi fiatalok immobilitásában
5. Települési jellemzők
6. A faluban maradás, mint perspektíva
7. A kötődést milyen mértékben befolyásolja a szubjektív településkép: a valós településadatok összevetése a fiatalok és szülők szubjektív településképével, a különböző okok miatt maradó fiatalok körében
8. Család és immobilitás. A kutatásba bevont fiatalok magánéleti jellemzőinek, családi kapcsolatainak hatása a földrajzi mobilitásuk motivációira és lehetőségeire
9. Falusi fiatalok identitásának szociális reprezentációja
10. Immobilitás – mobilitástörténet

A tanulmányok megjelentek Metszetek folyóirat 219/3-as számában

file:///C:/2020/debrecen2020/metszetek_201903.pdf

Jelenleg az esettanulmányok egységesítése és publikálásának előkészítése zajlik. A Metszetek Társadalomtudományi folyóirat 2019 őszi tematikus számaként jelentetjük meg.

Új típusú mobilitási csatornák – kreatív vállalkozási formák kutatási alprogram

A téma keretében társadalmi innovációkat és startupokat kutattunk. A beszámolási időszakban kidolgoztuk a két tématerület vizsgálatának szempontsorát 2 db interjú kérdéssor formájában, valamint a vállalkozások és a társadalmi innovációk esetgyűjteményének összeállításához szükséges 1 db szempontsort. Összeállítottunk 2 db adatbázist a bevonni kívánt kreatív vállalkozásokról, amelyhez jelentős adatgyűjtési munkát végeztünk. A véglegesített adatbázisunk azokat a szervezeteket tartalmazza, amelyek vezetői hozzájárultak az interjúkészítéshez is. Az adatbázis 40 db társadalmi innováció és 20 db startup, összesen 60 db szervezet vagy innováció adatait tartalmazza. Lebonyolítottuk az interjúk felvételét, összesen 60 db interjút készítettünk a társadalmi innovációk és a startupok vezetőivel. A tevékenységen belül tervezünk 1 db esetgyűjteményt kidolgozni, amely a társadalmi innovációk konkrét leírásait tartalmazza a kidolgozott szempontsor alapján. Ez a tevékenység hamarosan lezáródik. Ugyancsak előkészületben van 2 db tanulmány készítése, ehhez a szerzők felkérése megtörtént.

Agrártevékenységek és immobilitás a falusi népesség körében kutatási alprogram

A téma keretében különböző vidék-specifikus növénykultúrák termesztéséhez kapcsolódó tradicionális agrártevékenységek integrációs-(im)mobilitációs hatásait vizsgáljuk a helyi betanított munkák világában, a „befagyasztott” társadalmi csoportok körében. A beszámolási időszakban feltáró, adatgyűjtő munkát végeztünk a szóba jöhető tradicionális növénytermesztési formákról, valamint azokról a gazdálkodókról, akik egy-egy

agrár vállalkozás működtetésével integrálják a falvakban élő alacsony társadalmi státuszú népeiséget, a „befagyasztott társadalmi csoport” tagjait. A beszámolási időszakban kidolgoztunk 3 db szempontsört (interjúdimenziókat és kérdéseket): a helyi gazdák, a helyi döntéshozók és a helyi szezonális munkákat végzők számára. Feltérképeztük a hajdúsági, jászsági, szabolcsi falvakban működő agrár vállalkozások jellemzőit, kiválasztottuk a kutatásunk feltételeinek megfelelő termesztési jellemzőkkel bírókat. Ezek alapján összeállítottuk a végleges adatbázist, felkértünk minden interjúalanyt, és egyeztetünk velük az időpontokat. 28 interjú felvétele zajlik jelenleg. 1 db esettanulmány (dohánytermesztés) és 2 db tanulmány írására kértem fel szerzőket.

„Hetelők” kutatási alprogram

A falvakban élő családok megélhetésének egyik sajátos formáját, a családjuktól és a lakóhelyüktől távol munkát vállalók világát vizsgáljuk. A témán belül a munkavállalás miatt rendszeresen távol lévőköt, és heti vagy kétheti gyakorisággal hazatérőket (többnyire férfiak) és családjaik jellemzőit vizsgáljuk. A beszámolási időszakban a falusi hetelő családok adatbázisát készítettük elő, felkértük a kutatókat. Jelenleg a kutatás dimenzióinak kidolgozása és a falvakban élő ingázó-hetelő családok megkeresése zajlik.

4. A Nyugat Európában élő magyarok integrációja (MTA TK KI)

Az alprojekt keretében az Angliában és Németországban élő magyarok intézményesülését, társadalmi integrációját vizsgáljuk. A kutatásban az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársai vettek részt: Kovács Eszter, Papp Z. Attila, Kovács András, Csata Zsombor, Horváth György, Neumann Eszter, Feischmidt Margit.

Az elmúlt fél évben folytattuk az angliai terepmunkát, illetve előkészítettünk egy júniusban sorra kerülő kvalitatív vizsgálatot Németországban, illetve egy olyan on-line kérdőívet, amelyet terveink szerint nem csak az angliai és németországi magyarok, hanem más nyugati országba költözött/kivándorolt magyarok is kitölthetnek. Eddig mintegy 60 egyéni beszélgetés/interjú készült Angliában, Németországban első körben 10-15 interjút tervezünk készíteni.

Korábbi beszámolónkban is kifejtettük már, hogy az angliai terepmunka során az intézményesülést négy szinten igyekeztünk megragadni: 1. a hétvégi magyar iskolák, 2. régi és új diaszpóra szervezetek, 3. az etnikai vállalkozások, 4. lokális közösségi együttműködések (Brighton). Az intézményesülés folyamatát dokumentálni kívánt beszélgetések ugyanakkor lehetőséget adnak arra is, hogy az alanyok ki- és visszavándorlási okait, társadalmi integrációját is értelmezni tudjuk.

A 2019. februári angliai (manchesteri) terepmunka során szinte teljes mértékben sikerült a magyar iskolák képviselőit elérnünk, hiszen egy olyan rendezvényen vettünk részt, ahol az iskolák módszertani továbbképzésben részesültek. E jelenlétünk során interjúkat készítettünk, ám – egyfajta részvevő megfigyelőként – magukon a képzéseken is részt vettünk, így belülről is láthattuk, milyen kihívásokat fogalmaztak meg a részvevők, illetve hogyan próbálják ezeket kezelni. (az eddigi tapasztalatokat Kovács Eszter egy konferencián is bemutatta már Intézményesülő diaszpóra: magyar közösségek Nagy-Britanniában címmel: <http://www.epmsz.eu>)

Egyre inkább felmerült annak is az ötlete, hogy a magyar iskolák intézményesülésének elemzését komparatív módon folytathassuk: egyrészt nemzetközi szinten, másrészt – éppen a helyi integráltság értelmezése miatt – egy-egy településen belül más bevándorló közösségek intézményeivel összevetve. Az előbbi összehasonlítás megvalósítása céljából 2019 májusban előkészítettünk egy kisebb volumenű németországi terepmunkát, amelynek keretében Feischmidt Margit fog interjúkat készíteni. A lokális (egy településen, pl. Manchesteren belül működő iskolák) összehasonlítására a projekt harmadik szakaszában kerítünk majd sort.

A hétvégi magyar iskolák problematikája mellett idén folytattuk az angliai kivándorlás egy sajátos szeletét, a magyarországi fiatalok angliai felsőoktatásban való jelenlétének elemzését. E téma mentén Angliában és itthon is folytattunk adatfelvételt. 2019 márciusban Neumann Eszter Londonban, Sussexben, Oxfordban és Cambridgen készített fókuszcsoport beszélgetéseket olyan Magyarországról kikerült egyetemi hallgatókkal. Ezen beszélgetésekben e sajátos oktatási útvonal feltárására, illetve az egyetemi polgárok szervezeti integráltságára koncentráltunk. E beszélgetésekben többek között kiderült, hogy az angliai elit egyetemekre való bekerülésnek van-e egy magyarországi intézményi vonatkozása is, ezért interjúkat készítettünk Budapesten is a Milestone Institute és Engame Academy képviselőivel. E két intézmény Budapesten angol nyelvű felkészítőket szervez olyan középiskolások számára, akik külföldön, elsősorban Angliában akarnak tovább tanulni. Míg előbbi elsősorban az angol elitegyetemekre (pl. Oxford, Cambridge) képez, az utóbbiból továbbtanulók között nagyobb a szórás.

Várható kéziratok, tanulmányok:

Neumann Eszter: Angliai fiatalok az angol felsőoktatásban (REGIO, 2019/4)

Kovács Eszter – Papp Z. Attila: Az angliai magyar hétvégi iskolák (REGIO 2019/2)

Csata Zsombor: Etnikai vállalkozók

Kovács András: Lokális szerveződések Brightonban

Kovács András – Kovács Eszter – Papp Z. Attila: Sikeresség és diaszporizálódás. Az on-line felmérés tanulságai.

5. Közfoglalkoztatás és mobilitás (MTA KRTK)

A közfoglalkoztatás hatása az elsődleges munkapiacra való elhelyezkedésre

a) A socio.hu folyóirat angol nyelvű különszámába (Labour Relations and Employment Policies in Times of Volatility) jelentkeztünk egy cikktervvel, amelyet elfogadtak. A végleges szöveget a következő címmel adjuk be **Public works in Hungary: allocation mechanism, resources and mobility effects** címmel. A cikk részben egy korábbi kutatás eredményeit tartalmazza, de van benne számos új elem és fel lesz rajta tüntetve a KEP támogatása.

A cikk a magyar közfoglalkoztatási rendszer elmúlt 10 évének működését tekinti át, nemzetközi kontextusba helyezve. Bemutatja a közfoglalkoztatás időbeli alakulását, különböző

típusait, területi elosztási mechnizmusát, valamint a döntéshozatali és tervezési folyamatot. Ennek során vizsgálja a legfontosabb szereplők, vagyis a központi tervező, a foglalkoztatási szolgálat és a települési önkormányzatok szempontjait és magatartásuk egymásra hatását.

b) Az úgynevezett admin3 adatállomány, amely többek között tartalmazza a munkanélküli nyilvántartási, közfoglalkoztatási és foglalkoztatási adatokat (a teljes népesség 50%-os mintáján) még mindig nem érkezett meg a KRTK adatbankjába, de megkaptuk már a teljes modellspecifikációt és ennek alapján folyik a feldolgozáshoz szükséges kódok előállítás. Tényleges kvantitatív elemzést a már meglévő, 2011-2014 közötti időszakra vonatkozó adatállománnyal tudunk végezni. Ennek során először régió, fejlettség és településméret szempontjából homogénnek tekinthető település-csoportokat képeztünk, majd megvizsgáltuk, hogy a csoportokba tartozó egyes településeken milyen a közfoglalkoztatottak és a tartós munkanélküliek aránya. A csoportok egy részében jelentős szórás mutatkozott, ennek alapján kiválaszthatóak voltak olyan település-párok, amelyek földrajzilag közel vannak egymáshoz, méretük és fejlettségük hasonló, viszont a közfoglalkoztatás relatív méretét tekintve egymástól élesen eltérő stratégiát folytattak.

Az így nyert listából két Baranya megyei kisvárost, Siklóst és Komlót választottuk, részben azért, mert itt az előző években már folytattunk kutatást a közfoglalkoztatás és/vagy mobilitás (migráció) témájában. A falvak kiválasztása során először a szóba jöhető járások közül a Somogy megyéhez tartozó Marcali járás mellett döntöttünk, a következő lépésben nyolc faluban készítettünk interjúkat polgármesterekkel, és az interjúk tapasztalatai alapján került kiválasztásra Nemesvid (magas közfoglalkoztatott arány) és Vése (alacsony közfoglalkoztatott arány), ahol terepmunkát folytattunk.

c) A terepkutatás eddigi tapasztalatainak ismertetése előtt fontos leszögeznünk, hogy a kiválasztás alapjául szolgáló adatok egy korábbi, azóta megváltozott állapotot rögzítenek, az elmúlt másfél-két évben ugyanis jelentős mértékű kiáramlás történt a közfoglalkoztatásból, mert a gazdaságban, a válságból való kilábalással egyidejűleg, jelentős munkaerőhiány mutatkozott. A kiáramlás, illetve „beragadás” dinamikája a munkaerő-piaci mobilitás életkor, nem, családi helyzet, valamint kvalifikáció és szakmai tapasztalatok mentén egyaránt megfigyelhető szelektivitására mutat rá. Míg elsősorban a képzettebb, fiatalabb férfiak léptek ki a közfoglalkoztatásból, addig jellemzően az idősebb, képzetlen és korlátozott munkatapasztalatokkal rendelkező, valamilyen életviteli, egészségi problémával küszködő férfiak, illetve olyan asszonyok maradtak a közfoglalkoztatásban, akik gyermekeik, esetleg egy idősebb családtag gondozása miatt nem tudják vállalni az ingázással és gyakran több műszakos munkarenddel járó terheket. Eredeti kutatási kérdésünket megváltozott kontextusban kell feltennünk; az új folyamatok úgy is értelmezhetőek, hogy eleve azok kerültek ki a munkaerőpiacra, akik mobilabbak, a munkaerőpiac számára mobilizálhatóbbak voltak. Szinte minden megkérdezett polgármester, közfoglalkoztatottakat irányító helyi szakember úgy nyilatkozott, hogy a jelenleg a közfoglalkoztatásban lévő emberek esetében nem értelmezhető a „beragadás” vagy a „csapda” metaforája, mert ők azok, akik amúgy sem tudn(án)ak kilépni helyzetükből.

Terepmunkánk tapasztalatai árnyalják az általános összefüggéseket, az empirikus kutatás természetéből következően azonban a következő állításokat nem tekinthetjük általános érvényűnek. Jelen beszámolóban csupán néhány első tapasztalat megosztására vállalkozunk.

1) Az adatokban megjelenő különbségek a közfoglalkoztatásba bevont tartós munkanélküliek arányát illetően a helyi önkormányzati stratégiák eltéréseiből is fakadhatnak. Azok a települések, amelyek minden lehetséges módon forrásokhoz akarnak jutni, a közfoglalkoztatásban is lehetőséget láttak, s mivel az eszközök beszerzése, a közfoglalkoztatásban végzett tevékenységekhez kötődő beruházások támogatása létszámfüggő volt, az önkormányzatok minél több ember bevonásában voltak érdekeltek. A bevont tartós munkanélküliek viszonylag alacsony aránya pedig az informális munka kiterjedtségével is összefügghet, amelyet az érintett önkormányzatok tudomásul vettek s hallgatólagosan támogattak, és eleve alacsonyabb létszámmal tervezték a közfoglalkoztatást.

2) A (kis)városi települési léptékben figyelhető meg a (kulturális, szociális) intézményekben, illetve az önkormányzatok által alapított gazdasági társaságokban zajló közfoglalkoztatás mobilitásra tett összetett, különböző, akár ellentétes irányú hatása. Elsősorban a gazdasági társaságoknál tapasztaltuk, hogy a közfoglalkoztatás afféle inkubátorként működik, ahonnan a vezetés által rátermettnek tekintett kvalifikált közfoglalkoztatottak állásba kerülhetnek, míg az alkalmatlannak tartott közfoglalkoztatottak tartósan ebben a státuszban maradhatnak, képzettségüktől függetlenül. Ugyanakkor az intézményi közfoglalkoztatás olyan „védett” körülményeket teremthet, amely után nem mindenki tudja akár csak ugyanazokat a feladatokat ellátni a (köz)alkalmazotti státuszhoz kötődő követelmények, elvárások, szabályok között. Más esetekben a közfoglalkoztatás egy lefelé mobil életpályában vagy életszakaszban védelmet, biztonságot nyújtó lehetőség, „menedék” is lehet.

3) A közfoglalkoztatásban való tartós, hosszabb idejű részvétel nem csak „beragadást jelent”, nem csak kényszert, hanem lehetőséget is, amely beilleszthető a családok megélhetési stratégiáiba. Ez azokban az esetekben van/lehet így, amikor a családok más megélhetési és jövedelmi forrásokhoz is hozzáférnek (állandó munkahely, mezőgazdasági termelés). A közfoglalkoztatás azért „értékelődik fel”, mert az alacsonyabb fizetésből fakadó veszteséget kiegyenlíti a rugalmas helyi foglalkoztatással felszabaduló idő és energia, amely például a családi gazdaságba fordítható.

4) Tapasztalataink szerint a közfoglalkoztatásból való kilépés, a munkaerő-piaci mobilitás esélyeit jelentős mértékben meghatározza az adott települések elhelyezkedése, közlekedés-földrajzi fekvése, gazdasági centrumokhoz, élénk munkaerőpiacokhoz való közelsége. Ezt az általános tendenciát felülírhatja az egyes cégek munkaerő-kereslete, és a munkavállalók utaztatása a centrumoktól távol levő, rossz közlekedési helyzetű falvak lakóit is bekapcsolhatja a munkaerő-piaci vérkeringésbe. Ezt láthattuk például Gyulajon, ahol a közfoglalkoztatásból az emberek olyan cégekhez áramlottak ki, amelyek több műszakos munkára keresnek betanított munkásokat.

5) Gyulaj példája is arra mutat rá (ahogy pl. Alsószentmártonban láthattuk), hogy gettósodott településekről is indulnak mobilitási utak a formális és informális munkaerőpiacra (összefüggésben azzal az intézményi segítő jelenléttel is, amely mindkét falut jellemzi). A

marcali terepen végzett interjúink ugyanakkor azt a feltételezést erősítik, hogy a romák magas aránya egy faluban inkább az immobilitást, a közfoglalkoztatásba való beragadás valószínűségét jelzi. A munkaerő-piaci (és földrajzi) mobilitás eltérései nyilvánvalóan mélyen beágyazódnak a helyi viszonyokba, történeti mintázatokba, s az érintett települések elhelyezkedésétől, az elérhető munkahelyektől is függenek. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a beragadás, a mobilitás hiánya éppen a mélyszegénységben élők esetében strukturálisan meghatározott, hiszen az alacsony képzettség, kompetenciahiány, szegénység, perspektíva hiány újratermelődése nem jelöl ki más utat e csoportok számára, mint a munkaerőpiac támogatott szegmensét, a közfoglalkoztatást.

Ingázási mintázatok és változásai 2005-2016 között

Az elmúlt fél évben a vonatkozó irodalom áttekintése mellett legfontosabb feladatunk a vizsgált időszakra vonatkozó népszámlálások, illetve mikrocenzusok ingázásra vonatkozó adatainak a harmonizálása volt. Ezt követően elkészítettük a legfontosabb leíró statisztikákat, valamint néhány alapvető regressziót (ingázási távolságra ható tényezők becslése, stb.) megvalósító STATA programot, melyeket a KSH-tól kapott minta adatbázisokon teszteltünk. A következő időszak feladata lesz a program éles adatokon való futtatása az adatbanki Kutatószobában, majd a kapott adatok értelmezése. Az eddigi eredményekről június végéig születik egy írásos részbeszámoló.

Foglalkozási mobilitás, foglalkozásváltási hajlandóság

Ebben a témában eddig a vonatkozó irodalom áttekintése történt meg, illetve a becsléshez szükséges adatbázis (KSH Munkaerőfelvétel) tisztítása, kutathatóvá tétele. Elkezdődött a különböző ökonometriai modellek felállítása és tesztelése.

6. Munkaerőpiac és mobilitás – társadalmi reintegráció. Élet a börtön után (MTA KRTK)

A kutatás a börtönből szabadultak reintegrációjának és az azt akadályozó tényezőknek a jobb megismerésére irányul. A kutatás két részre tagolódik.

a) Nagy mintán végzett kvantitatív vizsgálat. Célja annak megállapítása, hogy milyen vállalatok, milyen gyakorisággal, milyen hosszan, milyen munkakörökben, mennyiért foglalkoztatnak fogvatartásból szabadult embereket. A vizsgálódás a 2003 január 1-i népesség 50 százalékos, anonimizált, államigazgatási regiszterekből nyert véletlen mintáján alapul. A mintában 36 358 olyan személy szerepel, aki legalább egyszer volt büntetés-végrehajtási intézetben és/vagy előzetes letartóztatásban 2003-2011-ben. Havi gyakorisággal ismerjük a megfigyelt személy munkaerő-piaci státuszát, munkáltatójának főbb adatait, munkakörét, keresetét és transzfereit. Hasonló adatokkal rendelkezünk a megfigyelt személy kollégáiról.

b) Kis mintás, interjú vizsgálat. A fent leírt minta alapján fontos következtetések vonhatók le a szabadultak reintegrációjáról, ugyanakkor az adminisztratív adatok nem adnak teljes képet a vizsgált folyamatról, például az álláskeresés tapasztalatairól, a szabadulás utáni segítői lehetőségekről, az informális foglalkoztatásról, a munkahelyi kapcsolatokról, vagy az erkölcsi bizonyítvány megköveteléséről. A reprezentativitás itt nem cél, a hangsúly azokon a kvalitatív információkon van, melyek hiányoznak a nagy mintás elemzés eredményeinek helyes

értelmezéséhez. Ezért az elemzést egy 100 fő szabadultra és 20 munkáltatóra kiterjedő interjú vizsgálattal egészítenénk ki. A szabadulás előtt álló fogvatartottakkal egy rövid, kapcsolatfelvevő interjú készülne a büntetés-végrehajtási intézeten belül. A kutatásunk szempontjából fontos második interjúra 3-6 hónappal a szabadulás után kerülne sor. Az interjúk az álláskeresés, az esetleges munkába állás, a munkakörülmények, a munkatársak és az esetleges állásvesztés körülményeire irányulnak.

A nagymintás vizsgálat eddigi eredményei

Különböző források összevetésével megállapítottuk, hogy miközben a magyar népességnek egy-egy időpillanatban mindössze 0.18 százaléka van börtönben, a börtönviseltek számaránya a férfi népesség több széles csoportjában (érettségivel nem rendelkező munkanélküliek, romák, hajléktalanok) eléri vagy meghaladja a 10 százalékot. Számításaink szerint – amennyiben a bekerülési arányok a mai szinten maradnak - a magyar férfi népesség közel 7 százaléka fogja megjárni a börtönt 65 éves koráig, és ez az arány az iskolázatlan, ezen belül a roma népességben ennél sokkal magasabb, az utóbbi esetben valószínűsíthetően eléri a 20 százalékot. (A fogvatartási esély a nem romákhoz viszonyítva 10.5-szeres volt 2011-ben, de ez a visszaesések miatt nem implikál arányosan nagyobb élethossziglani érintettséget).

A szabadultak több mint 60 százaléka dolgozott legalább egyszer legális munkaviszonyban, de a munkában töltött idő a 25 százalékot sem éri el. A tipikus szabadult a megfigyelt időszak több mint felében nem dolgozott és transzferekben sem részesült.

Hogyan védekeznek a vállalatok a börtönviselt ember alkalmazásakor kétségkívül felmerülő kockázatok ellen? Biztosítják-e magukat alacsonyabb bérek fizetésével, vagy azzal, hogy szabadultakat csak periférikus, kifelé nyitott munkakörökbe vesznek fel? Változtatnak-e ezen a személyre szóló információk (erkölcsi bizonyítvány, korábbi munkatársak, lakótársak jelenléte a felvevő vállalatnál)? Ezekre a kérdésekre kerestünk választ ökonometriai eszközökkel. Megállapítottuk, hogy:

- A szabadultakat a munkatársaikhoz hasonló bérszinten foglalkoztatják. Nem mutatható ki a fogvatartáshoz köthető „kereseti büntetés” sem, a szabadultak ugyanannyit keresnek, mint a börtön előtt állók. A kollégákhoz illetve a börtön előtt állókhoz viszonyított – a nyers adatok alapján jelentősnek mutakozó, negyven illetve tíz százalékos – bérelmaradást összetételhatások magyarázzák.
- Ezzel szemben markánsan különböznek azok a vállalatok és munkakörök, amelyek alkalmaznak illetve nem alkalmaznak volt fogvatartottakat. Az elemzés szerint inkább vesznek fel szabadultakat olyan „nyitott” munkakörökbe, amelyekbe sűrűn szegődtetnek munkanélkülieket, és amelyek elvesztése az átlagosnál nagyobb mértékben vezet tartós munkanélküliséghez. Nagyobb a bekerülési esély ott, ahol a munkaviszonyok rövidebbek. Magasabb munkanélküliség – az állásokért folyó erősebb verseny – esetén a bekerülési esély rosszabb. Inkább vesznek fel szabadultakat olyan vállalat-foglalkozás cellákba, ahol kisebb mértékű a fölfelé, és nagyobb mértékű a lefelé irányuló foglalkozási mobilitás, ahol kevésbé emelkednek a bérek a szolgálati idővel, és ahová több embert vesznek fel romák által sűrűn lakott körzetekből. Jobb a bekerülési esély a munkaerőkölcsönzőkhöz, a kommunális szolgáltatásokba és az építőiparba, a

monopolhelyzetben lévő vállalatokhoz, és rosszabb a kereskedelemben (ezen belül azokba a munkakörökbe, ahol a munkavállaló közvetlen kapcsolatba kerül a fogyasztókkal), a szolgáltatásokba és a közszférába, valamint az állami vállalatokba. A magasabb tőkefelszereltség a várakozásoknak megfelelően szintén rontja a bekerülési esélyt.

- A kérdést megvizsgáltuk vállalati szinten is, vállalati fix hatások mellett. E szerint nagyobb valószínűséggel keveredik a felvettek közé börtön után, mint börtön előtt álló ember amikor a vállalat sok munkást vesz fel, ha eközben a létszáma csökken, ha adott létszámfelvétel és –bővülés mellett gyorsan nő az árbevétele (nő a munkaidő iránti kereslete), amikor csökken a munkanélküliség (feszítettebbé válik a piac) és amikor a munkaerő-összetétel az egyszerűbb munkák felé módosul. A börtön előtt és után állók az átlagnál egyaránt nagyobb valószínűséggel kerülnek be, amikor a cég munkát helyettesít tőkével, illetve, ha több embert vesz fel romák által sűrűn lakott körzetekből.
- Hálózat kutatási eszközökkel megvizsgáltuk, hogy a felvevő vállalatnál dolgozik-e a szabadultnak (a) korábbi munkatársa, (b) olyan személy, aki nem közvetlen ismerős, de dolgozott együtt valakivel, aki dolgozott együtt a szabadulttal, vagy (c) olyan személy, akivel a szabadult egy irányítószám-körzetben lakott. Megvizsgáltuk, hogy különböznek-e az elfoglalt munkahely fontosabb jellemzői ugyanazon ember esetében, annak függvényében, hogy dolgozott-e ott korábbi munkatárs? Azt találtuk, hogy ha van ismerős, akkor a kezdő napi bér nem magasabb, de a bér erőteljesebben emelkedik; a munkahely tartósabb, a foglalkozási mobilitás pedig felfelé, de lefelé is gyakoribb.
- Ezek az eredmények világosan jelzik, hogy a szabadultak alkalmazásában rejlő kockázat az üzleti szférában fontos szelekciós szempont. Meglepő módon, a bekerülési esély az átlagosnál sokkal rosszabb a kevésbé költségérzékeny közszférába, illetve az állami vállalatokhoz. A szabadultak tipikusan három évig nem helyezkedhetnek el közalkalmazottként, ám a foglalkoztatásuk a munkaviszonyos munkakörökben is visszaesik (gyakorlatilag zérusra) a börtön előtti arányokhoz képest.
- Elemzésünkben a munka jelenlegi fázisában is adódnak megfontolandó szakpolitikai következtetések. A börtönpopulációban ritka a „révbe érkezés”: az értelmes szakpolitikai cél az lehet, hogy minél több szabadult, minél gyakrabban jusson be a gyárkapu mögé, a reálisan megcélozható, periférikus, instabil állásokba. A pozitív beajánlás stabilabb és perspektívikusabb állásokat eredményez azonos személy esetében is. Ha ez igaz, akkor az aktív utógondozás, a civil szervezetek segítségével hasznos lehet. Utóbbiak kitiltása a börtönökből e szempontból nem (sem) szerencsés. A szabadultaknak a közszférából való (effektív) kitiltása kontraproduktív.

A kutatás során elért eredményekről három szakmai fórumon is beszámoltunk: az MTA Emberi Erőforrás Bizottságának éves konferenciáján (Szirák, 2018 november), a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület éves konferenciáján, a két plenáris előadó egyikeként (Budapest 2018 december) és az ELTE ÁJK Kriminológia Doktori Iskolájában (Budapest, 2019 március).

A kismintás vizsgálat előkészületei

Elkészítettük a szabadultakkal, illetve a vállalatokkal felveendő interjúk vázlatait, és körülhatároltuk a vállalati vizsgáldás mintakeretét. A börtönökben lefolytatandó kapcsolatfelvevő interjúk elkészítésére a BVOP 2018 novemberében az elvi engedélyt megadta, a gyakorlati lebonyolításra azonban a BVOP főparancsnoka 2018 december végén nem adott engedélyt, az indoklás szerint azért, mert felmérésük szerint egyetlen (!) fogvatartott sem kíván részt venni a kutatásban. Azóta számos ágon próbáltuk meggyőzni a döntéshozókat (valamint az MTA illetékes bizottságának befolyásos tagjait) arról, hogy a kutatás számukra is fontos, hiszen egy, az illetékességi és érdeklődési körükbe tartozó, de számukra is tökéletesen ismeretlen világról tudósítana, de semmit nem sikerült elérnünk, megkereséseinkre általában választ sem kaptunk.

Javaslat a kutatás folytatására

Amennyiben záros határidőn belül nem tudjuk elérni, hogy bejussunk a börtönökbe az egyéni kérdőíves vizsgálat első lépésnek megtételére, akkor a kismintás kutatásra rendelkezésre álló összeget két célra szeretnénk elkölteni (amennyiben azt az MTA engedélyezi)

- Egyfelől, az eredetileg megcélzott húsz vállalati interjú helyett közel százat készítenénk.
- Másfelől, elindítanánk egy olyan nagymintás kutatást, ami az iskolapadtól a börtönig követi a (leendő) fogvatartottakat. A 2019 nyarára elkészülő ötmilliós mintában rendelkezünk a 6., 8. és 10. évfolyamos tanulók teszteredményeivel, különféle, az iskolájukra vonatkozó mutatókkal, és őket 25-26, 27-28 illetve 29-30 éves korukig, havi szinten tudjuk követni a bevezetőben már leírt információk felhasználásával. A börtönbe vezető utakat szekvencia-elemzéssel vizsgálánk, kontrollként a hasonlóan teljesítő osztálytársakat használva. Ez a kutatás világviszonylatban is egyedülálló lenne. A szabaddá vált összeget az elemzéshez szükséges speciális, csak igen nagy munkával előállítható adatbázis felépítésére költenénk.

A két kötet bemutatóját 2019 május 21.-én tartottuk, amelynek a részletei és sajtóvisszhangja a projekt honlapján, itt tekinthető meg: <https://tk.mta.hu/mobilitas>

<https://tk.mta.hu/uploads/files/2019/kepkonf2019nov14prog.pdf>

2019. június 21.

Kovách Imre
kutatásvezető
MTA TK SZI tudományos tanácsadó, DSC, egyetemi tanár